

САЙФУЛЛОҲ МАҲКАМОВ

ОРИЁИҲО ВА ҚОРНАМОИҲОИ ОНҲО

ВАЗОРАТИ МАОРИФИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН
ДОНИШКАДАИ ҶУМҲУРИЯВИИ ТАКМИЛИ
ИХТИСОС ВА
БОЗОМЎЗИИ КОРМАНДОНИ МАОРИФ

САЙФУЛЛОҲ МАҲКАМОВ

ОРИЁИҲО
ВА ҚОРНАМОИҲОИ ОНҲО

(Бахшида ба соли бузургдошти тамаддуни
ориёӣ)

Мухаррири масъул:
доктори илми филология,
профессор Н.Сайфиев

ДУШАНБЕ – 2006

ББК 63.5 (2 тоҷик) + 63.3 (2 тоҷик)
М - 47

Маҳкамов С. Ориёиҳо ва корнамоиҳои онҳо.- Душанбе:
Матбааи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон,
2006.-35 с.

*Бо қарори Шӯрои илмии Донишқадаи
ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва
бозомӯзии кормандони маорифи Вазорати
маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18-уми
августии соли 2005, № 5 ба ҷоп тавсия
мегардад.*

Дастури мазкур дар бобати таърихи тамаддуни ориёӣ, маънои «ориё», ҳаёти тӯдагӣ, давлатдорӣи тоҷикон, аҷдодони қадима ва корнамоиҳои ориёиҳо баҳс мекунад. Истифодаи он барои омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумиву олий, падару модарон, ворисон ва мухлисони тамаддуни ориёӣ аз аҳамият ҳоли нест.

© Маҳкамов С., 2006

БА ҚОЙИ МУҚАДДИМА

Пӯшида нест, ки бо ташаббуси Президенти кишвар соли 2006 соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ эълон шудааст. Ба назарам, бояд ҳар як сокини ҷумҳурӣ ба ин муносибат омодагии беш аз беш бубинад. Зеро ҳар яки мо, ҳамчун ворисони аҷдодон, муаззафем, ки баҳри пойдории шаъну шараф ва шӯҳрати гузаштагон, баҳусус ниёгон, ки дар роҳи бахту саодати имрӯзаи мо ҷонбозиҳо намудаанд, ҳиссаи босазо гузорем.

Эй ҳамватан, як дам биё, андешаи фардо кунем,
Андешаи имрӯзаву бигзаштаи дунё кунем.

Андешаи ин миллату ин меҳани зебо кунем,
Дунё шавему аз дигар дунёи нав барпо кунем.

Бале, барои пойдору устувор намудани мафҳуми «ориё» ҳар кас ё худ, ҳар ориёӣ бояд саҳме гузорад. Зеро дунё ба касе вафо надорад ва шояд Умари Хайём, дар радифи дигар устодони адабиёти классикии форсу тоҷик, инро хуб ҳис кардааст, ки хеле бамаврид фармудааст:

Онон, ки куҳан буванду онон, ки наванд,

Ҳар як пайи якдигар якояк бишаванд.

В-ин мулки ҷаҳон ба кас намонад ҷовид,

Рафтанду равему боз оянду раванд.

Ё худ:

Мо мегузарему ин ҷаҳон мемонад,

Ин олами пир ҷовидон мемонад.

Ҳар неку баде, ки ояд аз мо ба вучуд,

Дар олами зиндагӣ ҳамин мемонад.

Модоме ки ҳаёти инсонӣ даргузар бошад, пас, бояд аз ҳар як нафаси он истифода бурд.

Дар воқеъ, аз ин дунё даргузаштани мардум якранг нест. Яке дар айёми тифлӣ, дигаре дар овони ҷавонӣ, сеюмӣ дар миёнсолӣ, чорумӣ дар пиронсолӣ хоҳу нохоҳ бояд ҷаҳонро падруд гӯяд.

Пас, дар ҳамин умри кӯтоҳ, ҳар як фарди тоҷик, дар қатори дигар миллатҳои ҳамзабон, вазиладоранд, ки ба қадри ҳам бирасанд. Пеш аз ҳама, аз он фахр намоянд, ки эшон аз авлоди ориёӣ мебошанд. Ва агар ҳар кас аз ориёӣ будани хеш бифаҳрад, рӯҳи гузаштагон низ шод мегардад ва аз осудагӣ ифтихор менамояд, ки чунин насли сазоворро ба воя расонидааст.

Инак, марҳубо ба сайри таърихи аҷдодон, ки дар сафҳои таърих бо ранги заррин акс ёфтаанд.

ОРИЁ ЧИСТ?

Пеш аз он ки дар бораи ориёӣҳо маълумот бидиҳем, хостем назари хешро дар бобати истилоҳи «ориё» баён намоем.

Ориё (Ariane) аз вожаи эронии «Araunam» гирифта шуда, ба забони юнонӣ маънои мамлакат ё шоҳии ориёӣхоро дорад. Ин ном ба забонҳои хиндуи қадим ҳамчун «aryah», порсии қадим «ariya» ва авестой «arya» истифода шудааст.

Дар адабиёти атиқа олими Юнони Қадим Эротосфен мафҳуми «ориё»-ро барои ифодаи қисми шарқии пуштакӯҳи Эрон истифода менамояд.

Олими рус Я.В.Чеснов «Ариа»-ро ба маънои «барзагар» (деҳқон, донапош, ғаллакор, кишоварз, зироаткор) маънидод мекунад. Дигар олими рус В.А.Чивилихин низ дар китоби «Память» (Роман - эссе. - М.: Худож. лит., 1984) ин ақидаро дастгирӣ намуда, онро тақвият медиҳад. Ба ақидаи ӯ шакли литвонии барзагарӣ drti, лотиниаш - frt, чехиаш drati мебошад (китоби боло, саҳ. 353-357).

Дар «Энциклопедияи советии тоҷик» (ҷ.5.- Душанбе: Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи советии тоҷик, 1984.- С. 368) истилоҳи «Ариа» («Ориё») аз решаи

«ar» (ҳаракат кардан, дар ҳаракат будан) маънидод мегардад. Ба назари мо, решаи вожаи боло, яъне «ар», «ор» буда, бори аввал ба касе мурочиат шудааст, ки сайд оварда, тӯдаро бо гизо таъмин намудааст. Сипас, шакли чамъи он - «drid» пайдо мешавад. Баъдтар тӯдаю қабилаҳоро «dria» мегуфтаанд, ки маънои «ориёихо»-ро дорад. Аз дигар тараф, «ор» на танҳо ҳамчун асоси замони ҳозираи феъли «овардан», балки ба маънои нангу номус, айбу шарм ва ҳаё низ меояд. Ҳамин тавр, ориёихоро ба маънои мардуми баору номус низ маънидод кардан аз эҳтимол дур нест.

ҲАЁТИ ТҶДАГӢ

Далелҳои таърихӣ ва мадрақаҳои зиёди бостоншиносӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки сарзамини кунунии Тоҷикистон ба қадимтарин масканҳои инсонӣ мансуб мебошад. Тадқиқотҳои охирин шаҳодат медиҳанд, ки дар худуди ҷумҳурии мо зиёда аз 1 миллион сол пеш одамон сукунат дошта, умр ба сар мебардаанд. Бозёфтҳои фаровон аз ҳаёти вазнину пурмашаққат тарзи зиндагӣ, олоти машғулияти аҷдодон ҳикоят мекунанд. Олимон аз рӯйи устухонпораҳои боқимонда намуди мардуми ориёиро муқаррар намуда, ба ҳулосае омадаанд, ки пешонии онҳо танг ва паст, майнашон аз майнаи маймунҳо калон, вале аз майнаи одами имрӯза хурдтар будааст. Археологҳо ҳамроҳи устухонҳо сангҳои дарёфт кардаанд, ки як тарафи онҳо қирраи тез дорад. Бо ин қирраи тезӣ аҷдодони мо ҷӯб ва калтакҳо тарошида ба шикор мерафтанд, худро аз ҳайвоноти ваҳшӣ ва дарранда, ки қувваю панҷаҳои тавоно, нохунҳои саҳт ва дандонҳои мустаҳкам доштанд, муҳофизат мекарданд. Инчунин, тавассути санги нӯгтез ва ҷӯбу калтакҳо решаҳои хӯрданибоби дарахту растаниҳоро кофта, меваҳои дарахтонро меафшонданд, тухмҳои паррандаву хазандаро ҷустуҷӯ

карда, ҳатто часуруна ба шикори ҳайвоноти азимҷусса камар мебастанд. Бо вучуди ин, ҳаёти эшон ниҳоят вазнин ва хавфнок будааст. Зеро, аз як тараф, пайдоиши гизо душвор бошад, аз тарафи дигар, на ҳамеша дар ҷангҳои зидди ҳайвоноти дарранда голиб меомаданд. Ба ҳар ҳол, онҳо гурӯҳ-гурӯҳ зиста бо ҳам аз пайи гизо мешуданд ва якҷоя худро аз ҳайвоноти дарранда муҳофизат мекарданд.

Ғизои мардум, асосан, ғушти мамонт, гов, оху, асп ва моҳӣ ба ҳисоб рафта, бошишгоҳи онҳо ғорҳо буданд. Ҳатто шеру палангҳои хунхор ва хирсҳои бадҳайбатро аз ғорҳо ронда, дар даромадгоҳҳо гулхан меафрӯхтанд. Сипас аз устухон ва дандонҳои ашки мамонт сохтани кулбаҳо ва бо ҷӯбу ҳода ва пӯсти ҳайвон пӯшидани онҳо ба расмият даромад.

Маҳз ба тӯфайли меҳнати ҳалол ҳаёти одамон тағйир меёфт, як насл таҷрибаи хешро ба фарзанду набераҳо меомӯхт ва ҳоказо. Ба ин маънӣ, санги ҷақмоқ, белча, найза, нӯги найза, асбоби сӯроҳкунӣ, корд, ханҷар, табар ва амсоли инҳо боиси каме дароз гардидани умри эшон (30-40 сол) гардид. Пӯшида нест, ки ҳайвонот аз оташ метарсанд. Чун гузаштагон роҳи пайдоиши оташ (гирифтани оташ аз вулқон, сангро ба санг задан) ва афрӯхтани гулханро ёд гирифтанд, зиндагӣ ба маҷрои нав даромад.

Ҳамин тавр, бо мурури вақту замон ҷамоати тӯдагӣ ба ҷамоати авлодиву қабилавӣ мубаддал гардида, ҷорводорӣ ва зироаткорӣ инкишоф ёфт. Ром кардани ҳайвонот, аз ҷумлаи аспу гов, бузу ғусфанд, хук ва сағҳои ёбой ба анъана даромад. Маданият ва фарҳанг афзуд. Ҳунармандон, амсоли оҳангарон, дуредгарон, кулолгарон, бофандагон, сангтарошон ва ҷармгарон бо ҳунари воло торафт ном мебароварданд.

ХУНУКИИ САХТ

Қариб 100 ҳазор сол пеш аз ин дар рӯи Замин хунукии сахт сар шуд. Пирияхе азиме ба вучуд омад, ки гафсии он ба 2 км мерасид. Баробари сар задани ин пириях ҳайвоноти ба гармӣ одаткарда нобуд шуданд ва ё ноилоҷ рӯ ба ҷониби ҷануб ниҳоданд.

Яке аз этнографҳои номаълуми рус дар бораи ҳаёти халқҳои Сибири Шимолӣ менависад: «Ба худ тасаввур қардан мушқил аст, ки гуруснагӣ дар байни халқҳои ин ҷо то ба кадом дараҷа мерасад, ҳастии онҳо танҳо ба тасодуф вобаста аст. Аксар вақт одамон пӯсти дарахт ва пӯсти ҳайвон меҳӯранд, ки то ин вақт ҳамчун ҷойи хоб ва либос хизмат мекард. Агар рафту гавазнеро сайд кунанд, ҳатто органҳои дохилиашро ҳамроҳи шоху устухонҳояш кӯфта меҳӯранд, чунки меъдаи дар азоб бударо бо чизе пур қардан лозим аст. Ана, дар соҳили дарё подаи гавазнҳо намоён мешавад. Шикорчиён ба сӯйи пода метозанд. Банохост пода аз соҳил дур шуда, дар кӯҳҳо пинҳон мешавад. Манзараи ноумедию ғамгинии умум бисёр даҳшатовар аст».

Тавре ки аз сарчашмаҳои бозьтимод, аз қабилҳои «Авесто» бармеояд, мардуми ориёӣ, ки он вақт аз лаби дарёи Ому сар қарда, то ҷануби Урал ва аз Олтой то дарёи Волга ҳаёт ба сар мебуданд, он пирияхи азимро бо чашми худ дидаанд. Азбаски эшон мардуми чорвопарвар буданд, сардии пириях ба тараққиёту афзоиш ва бахусус инкишофи чарогоҳ монеа гардид. Ба ин маънӣ, гурӯҳе ба шимоли кӯли Арал, гурӯҳи дигар ба ҷануби баҳри Хазар ва гурӯҳи боқимонда ба саҳрои васеъ ва биёбони Эрон кӯч бастанд. Яъне, ориёӣҳо шохҳои васеъ аз наҷоди сафед буданд, ки дар аҳди қадим дар шимоли баҳри Сиёҳ ва дарёи Хазар, аз ҷануби Русия то Туркистон ва байни рӯдҳои Ҷайхуну Сайхун зиндагӣ намудаанд.

ДАВЛАТДОРИИ ТОЧИКОН

Пайдост, ки тоҷикон давлатдорӣ худро аз замони Тоҳириён оғоз намуда, сипас Саффоориён ва Сомониён ба он шукӯҳ баҳшидаанд. Вале барои ташаккули ин давлатҳо саҳми чандин сулолаҳо, амсоли Пешдодиён, Каёниён, Ҳахоманишиён, Эллиниҳо, Ашкониён, Кушониён, Сосониён, Ҳайтолиён ва дигарон калон аст. Зеро дар ин сулолаҳо мардуми ориёӣ баҳри беҳбудии вазъи сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии кишвар саҳми босазо гузоштаанд. Аз ин вачҳ, тасмим гирифтём, то хонандагони гиромиро бо таъриҳӣ се сулолаи аввал ба таври мухтасар ошно бисозем.

ПЕШДОДИЁН

Мутобиқи навиштаҷоти сарчашмаҳои қадима, амсоли «Яштҳо»-и «Авесто», «Минуи хирад» ва «Бундаҳиш»-и осори паҳлавӣ ва «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавӣ аввалин сулолаи подшоҳии ориёӣҳо Пешдодиён (авестой - *paradhata* - парадата, аз *par* - пеш ва *dhata* - дод, адл, қонун; нахустин қонунгузoron) будаанд, ки дар Осиёи Марказӣ дар ҳазораи 4-3 то милод ҳукмронӣ намудаанд. Мувофиқи маълумоти «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавӣ Пешдодиён 2441 сол ба сари қудрат будаанд. Сарсулолаи онҳо Каюмарс маҳсуб мегардад. Агар дар «Авесто», «Минуи хирад» ва «Бундаҳиш» аз 10 ҳазор шоҳони пешдодӣ (Каюмарс, Ҳушанг, Таҳмураш, Чамшед, Заҳҳок, Фаридун, Манучеҳр, Нӯзар, Зави Таҳмосп ва Гаршосп) танҳо 7 тан инъикос ёфта бошанд, пас, дар «Шоҳнома» қариб ҳамаи онҳо ба қалам дода шудаанд. Чунончи, дар замони ҳукмронии Ҳушанг мардум обёрӣ, зироат ва истифодаи ҳайвонотро аз худ карда, сохтани олот ва аз санг баровардани оташро ёд мегиранд. Дар «Авесто»

тахаллуси Ҳушанг «пешдод» мебошад, ки бо номи сулола вобастагӣ дорад.

Дар таърихҳои исломӣ ба замъи 10 нафар шоҳони Пешдодиён номи Афросиёб низ илова мегардад. Ҳарчанд дар «Шоҳнома» подшоҳони таърихӣ амал намоянд ҳам, бо вучуди ин, баъзеи онҳо, аз қабиле Каюмарс, Ҳушанг, Таҳмураҷ ва Ҷамшед қаҳрамонҳои асотирӣ мебошанд. Мутобиқи таълимоти «Авесто», «Минуи хирад» ва «Бундаҳиш» душманони асосии нахустшоҳони пешдодӣ деу ачинаҳо ва дигар қувваҳои аҳриманӣ буда, аммо дар аҳди Манучеҳр ҷанги Пешдодиён бо яке аз подшоҳони истилогар, шоҳи Тӯрониён - Афросиёб шурӯъ мегардад. Дар «Шоҳнома» бошад, ин ҷанг на дар аҳди Манучеҳр, балки замони Нӯзар қаламдод шудааст.

Дар «Таърихи Табарӣ» қайд мегардад, ки Фаридун охириҳои умр ҷаҳонро ба се фарзандаш тақсим кард: кишварҳои Турк, Ҳазар, Чин ва Машриқро ба Тур; сарзамини Рус, Олон, Рум ва Фарбро ба Салм ва иқлими миёнаро, аз дарёи (бахри) Миёназамин сар карда, то Тӯрон, ба Эраҷ. Тур ва Салм аз он ки падар кишвари зебои Эронзаминро ба Эраҷ медиҳад, ҳасад мебаранд ва ўро ба қатл мерасонанд. Вале баъди ҷанде набераи Эраҷ - Манучеҳр бо фармони бобояш - Фаридун аз Салму Тур қасос мегирад.

КАЁНИЁН

Баъд аз вафоти охири шоҳи сулолаи Пешдодиён - Гаршосп кишвари ориёӣ бераҳбар монд. Афросиёб аз ин нооромиҳо истифода бурда, бар зидди онҳо барҳост ва ба ғоратгарии халқ шурӯъ кард. Шоҳони вилоятҳо, таҳти сарвари шоҳи Зобулистон - Зол (падари Рустам) ба хулосае меоянд, ки шоҳи Бохтар (Балх) Кубдро сарвари ориёӣ таъин намоянд. Ҷун Кубод аз авлоди Манучеҳр буд аз ин рӯ, лашкари зиёде

гирд оварда, ба муқобили Афросиёб бармехезад ва дар ин ҷанг ғолиб меояд. Махз дар ин ҷанг бори аввал Рустам ва аспи ӯ - Рахш далериву часурӣ ва корнамоӣ нишон медиҳанд.

ҲАХОМАНИШИЁН

Баъди Каёниён ва шоҳони минбаъдаи онҳо - Кайқубод, Кайковус, Сиёвуш, Кайхусрав ва Кайгуштосп (ҳомии Зардушт), ҳукмронии давлат ба шоҳони Ҳахоманишоҳо мегузарад. Асосгузори ин давлат Ҳахоманиш буд. Куруши Кабир (558-530), Камбуҷияи II (530-522), Дорои I (522-486), Ҳушёршоҳи I (486-465), Ардашери I (465-424), Ҳушёршоҳи II (424), Суғд (424-423), Дорои II (423-404), Ардашери II (404-358), Ардашери III (358-338), Арсес (338-336) ва Дорои III (336-330) дар солҳои гуногун салтанат рондаанд.

АҶДОДОНИ ҚАДИМАИ МО

Тавре ки таърих гувоҳ аст, қадимтарини аҷдодони мо бохтариҳо, тахористониҳо ва сугдиён махсуб мегарданд, ки аз қадимулайём дар сарзамини Осиёи Марказӣ соҳиби давлат будаанд. Мутобиқи навиштаҷоти «Авесто» дар қатори 16 сарзамине, ки Худо Ахура Мазда дар ориёнзамин офарида буд, давлатҳои Бохтар ва Суғд мавқеи хосса доштанд. Аз ҷумла, Бохтар дорои сарзамини зиёд буда, қисми ҷанубии Тоҷикистон ва вилояти Сурхандарёи Ҷумҳурии Ўзбекистони имрӯзаро дар бар мегирифт. Яке аз музофотҳои калони он Тахористон 27 шаҳрро фаро мегирифтааст, ки Балх, Тирмиз, Ҷағониён, Ахорун, Шумон, Кубодиён, Вахш, Рашт, Хуталон, Бадахшон ва ғайраҳо аз он ҷумлаанд.

Баъди дар асри У111 аз ҷониби арабҳо забт карда шудани Тахористон ин сарзамини бошукӯҳ то асри Х11 ба ҳайати давлатҳои Тоҳириён (821-873), Сафғориён (873-903), Сомониён (875-999) ва Ғуриён (асрҳои Х1-Х11) шомил буд.

Аксари сарчашмаҳои қадима шаҳодат медиҳанд, ки мардуми Бохтар ватани хешро аз аҷнабиён ғимоя карда, барои ободии давлат тамоми қувваи хешро равона сохтаанд. Онҳо ҳатто ба забткорӣ ва қувваи бузурги аскарони Куруш низ нигоҳ накарда, ба ӯ сари таъзим ҳам накардаанд.

Бозёфтҳои археологӣ аз қабилҳои акси шер, сахни шикори шер, ҳайкалчаҳои говазн, мучассамаи аз нуқра сохтаи буз ва амсоли инҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки гузаштагонӣ мо санъати воло дошта, ҷаҳониёро бо касбу ҳунариҳои беҳамтои хеш ба ҳайрат андохтаанд.

Баъди Бохтарро забт намудани Искандари Мақдунӣ, номи давлат ба шакли Юнону Бохтар ёдовар мегардад.

Баробари давлати Бохтар дигар давлати тоҷикон - Суғд дар Мовароуннаҳр яке аз кишварҳои бузург ба ҳисоб мерафт. Пойтахти он Мароқанд (Самарқанд) буда, ҷандин маҳалҳоро ба монанди Бухоро, Насаф, Кеш, Панҷакент, Парғар (Айнии ҳозира), Яғноб, Шош (Тошкент), Андиҷон, Паракана (Фарғона), Марғиён (Марғелон), Уструшан (Ўротеппа), Диззах (Ҷиззах) дар бар мегирифт. Сайёҳ ва ҷуғрофишиноси араб Ибни Ҳавқал (асри X) дар бобати меҳмоннавозии суғдиҳо навиштааст:

«Дар Суғд осорхонае дидам маъруф буд ин ки иқоматгоҳу меҳмонсаро шуда буд ва дари он зиёда бар сад сол кушода монда ва аз вуруди ҳеҷ меҳмоне мамониат намешудааст. Ва басо авқоти шабона ва ногаҳон бе омодагии қабиле беш аз сад ё дувист тан бо сутурон ва ҳашамаи худ ба ин ҷо меомаданд ва тамоми ниёзмандҳояшон аз алафи сутурон ва хӯрок ва ҷуз он

фароҳам мешуд бе он ки ба чизе аз бору бунаи худ ниёзманд бошанд ё соҳиби хона дар ранҷ афтад, агарчи рӯзҳо дар он чо иқомат кунанд...»

Яке аз бартариҳои Суғд аз дигар давлатҳо иборат аз он буд, ки онҳо «Чодаи абрешим» («Роҳи абрешим») - ро кашф карда, Шарқро ба Ғарб ва Ғарбро ба Шарқ пайвастанд. Маҳз ба ин восита, бисёр шаҳрҳои он - Мароқанд, Панҷакент, Уструшана ва ғ. ба марказҳои савдо мубаддал гардиданд.

Дигар бартариҳои Суғдиён он буд, ки эшон хат доштанд ва хати ихтироъкардаи онҳо яке аз ҳафт навъи хати ориёӣ ба ҳисоб мерафт. Абулқосими Фирдавсӣ дар достони «Тахмураси девбанд»-и «Шоҳнома» мефармояд, ки девон ба Хусрав қариб ба 30 забон навиштани хатро ёд доданд, ки яке аз онҳо суғдӣ буд:

Навиштан ба Хусрав биёмӯхтанд,
Дилашро ба дониш барафрӯхтанд;
Набиштан яке неҳ, ки наздики сӣ,
Чӣ румӣ, чӣ тозӣ ва чӣ порсӣ.
Чӣ суғдӣ, чӣ чинӣ ва чӣ паҳлавӣ
Нигоридани он кучо бишнавь.

Қайд кардан бомаврид аст, ки давлати Суғд борҳо ба ҳучуми давлатҳои бегона дучор гардидааст. Бори аввал онро Куруши II (558-530) забт карда, ба давлати Ҳохоманишиён дохил мекунад. Дертар солҳои 328-325 ба Суғд Искандари Мақдунӣ лашкар мекашад. Дар ин ҷанги нобаробар фарзандони ватандӯсти тоҷик бо сарвариҳои Спитамен 3 сол ба муқобили Искандар мубориза бурда, қорнамоиҳои бемислу монанд нишон медиҳанд.

Вақте ки Искандари Мақдунӣ Суғдро бо осонӣ мағлуб карда наметавонад, роҳи фиребро пеш мегирад. Яъне, аз рӯйи мақоли тоҷикии «Шаҳри якчашма рафтӣ, якчашма шав» амал карда, бо ашрофон ва ватанфурӯшони суғдӣ - Уксорт (Оксиарт), Сисимитр ва Хориён (Хуриён) забон як мекунад. Ҳатто духтари

Уксорт - Роксана (Рухшонак)-ро ба занӣ гирифта, бо ӯ муносибати хешутаборӣ пайдо менамояд. Ҳамин тавр, бо ҳилаву хиёнаткории се тани номбурда ва пайравони онҳо 120 ҳазор суғдиён ба қатл расонида шуда, сарвари чанговарон Спитамени далер аз тарафи массагетҳо кушта мешавад.

Баъдтар Суғдро кӯшониён (охири асрҳои 1-1У мелодӣ), ҳокони турк (асрҳои У1-У11) ва ниҳоят арабҳо (асри У11) забт карда, ба харобазор табдил медиҳанд.

Бо вучуди ин, аҷдодони мо дар давоми ҳазорсолаҳо аз худ мероси бою гаронбаҳо боқӣ гузоштаанд. Дар ин бобат, ҳақ бар ҷониби олими Эрон Забеҳулло Сафост, ки дар ҷилди аввали китоби «Таърихи адабиёт дар Эрон» (1954) менависад:

«Суғдиён дорои алифбо ва адабиёти ба худ хос буданд. Онҳо дар забони суғдии худ доир ба дин, адабиёт, мусиқӣ ва дигар намудҳои санъат таълифоти гаронбаҳое доштанд. Дар замони суғдиён бисёр асарҳои динии насронӣ, монавӣ ва буддоӣ ба забони суғдӣ тарҷума мешуданд».

Ҳамин тавр, илму фарҳанг ва баҳусус маданияти мардуми тоҷик торафт рӯ ба густариш ниҳод. Боқимондаҳои ёдгориҳои меъморӣ, тасвирҳо ва бозёфтҳои археологии зиёд ин навиштаҷоти моро тақвият медиҳанд. Зеро дар натиҷаи омезиши қабिलाҳои тоҷикнишин (Бохтар, Суғд, Истаравшан ва ғ.) бо ҳайатҳои Ҳахоманишиён, Юнону Бохтар ва империяи Кӯшониён на танҳо ба онҳо маданияти хешро омӯхтанд, балки худашон низ унсурҳои бехтарини маданияти ин халқҳоро аз худ карданд ва пӯшида нест, ки оқибати ин азхудкунӣ дар оянда боиси боз ҳам бою ганӣ ва пурмӯхтаво гардидани маданияту фарҳанги тоҷикон шудааст.

ПОДШОҲИИ КАЮМАРС ВА ХИЗМАТҲОИ Ӯ

Дар ривоятҳои қадимаи аҷдодони мо дар бораи подшоҳон маълумоти мухталиф дода шудаанд. Ин чо мо тасмим гирифтём, то дар бораи баъзеи онҳо, аниқтараш ҷаҳор нафар саромадон - Каюмарс, Хушанг, Таҳмурас ва Ҷамшед, барои равшании мавзӯ, ба таври мухтасар маълумот бидихем.

Роҷеъ ба Каюмарс ва подшоҳии ӯ мифу асотирҳо (афсонаву ривоятҳо) ва бисёр сарчашмаҳо, ба монанди «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Таърихи Табарӣ» маълумоти муфассал додаанд.

Яке аз миф ё асотирҳои машҳур «Каюмарс» мебошад. Он дар шакли тағйирёфтаи «Гайя маритан» аз китоби муқаддаси «Авесто» гирифта шуда, дар шаклҳои «Гев Марс», «Гаюмарс» ва «Говмард» низ маълум мебошад.

Байни мардум роҷеъ ба Каюмарс ду хел миф арзи вучуд дорад:

1. Ахура Маздо (худои некӣ) Каюмарсро ҳамчун инсони аввалин меофарад. Ӯ 30 сол дар кӯҳсор ҳаёт ба сар мебарад. Баъди вафоти вай аз аррапушташ нутфае баромада, аввал дар зери нурҳои офтоб соф мешавад ва сонӣ ба зери қабати хок ворид мегардад. Пас аз 40 сол дар айни рӯзҳои ҷашни Мехргон нутфа аз зери хок ба монанди гиёҳи душоха берун шуда, аз шакли растанӣ ба намуди одамӣ мубаддал меёбад. Наринаашро Машия (Одам) ва модинаашро Машиёна (Ҳаво) меноманд. Бо вучуди ба ҳам монандӣ доштан, Машияву Машиёна дар синни 50-солагӣ зану шавҳар мегарданд. Баъди нӯҳ моҳ аз эшон ҷуфти нар ва мода ба дунё меоянд. Аз ин ҷуфт, дар навбати худ, ҳафт писару ҳафт духтар ва аз ин ҷуфтҳо боз даҳҳо, садҳо, ҳазорҳо ва миллионҳо ҷуфти фарзандон таваллуд меёбанд. Ба ифодаи дигар, одамони ҳафт кишвари ҷаҳон наслҳои Машияву Машиёна ба ҳисоб мераванд...

Мувофиқи маълумоти мифи дигар, Ахура Маздо аз танаи гов ва мард одам офаридааст ва Каюмарс аввалин мавҷудоти зинда будааст. Вале Аҳриман (худои бадӣ) бо мурури вақту замон говмардро ба қатл мерасонад. Пас аз марг, аз нимаи говшакли ҷасад чандин намуди дон, сабзавот, гов ва ҳайвонот ва аз қисми одамӣ ҷинси марду зан пайдо мешавад. Мутобиқи хулосаи мифи номбурда, говмард гӯё асоси пайдоиши ҳам инсон ва ҳам олами ҳайвоноту наботот маҳсуб мегардад.

Дар «Шоҳнома» навишта шудааст, ки Каюмарс ойини подшоҳиро ба чо овард ва нахустин подшоҳ ӯ шуд.

Донишу қудрати Каюмарс ба дараҷае боло меравад, ки бо мурури вақту замон ҳатто даррандагон низ ба монанди шеру бабру палангон ба ӯ ром шуданд. Ҳамин тавр, дар давраи подшоҳии Каюмарс кишвари ӯ чун баҳор мешукуфад. Аммо вайро Аҳриман - деви бадӣ, зулмат ва аҷал, ки бо Ҳурмузд - Худои некӣ, рӯшноӣ ва ҳаёт доимо дар ҷангу ҷидол буд, таҳдид мекард. Аҳриман ба тахту баҳти Каюмарс рашк бурда, аз пайи нобуд кардани Каюмарс аз амалиёти писари гургсураташ, ки яке аз сипоҳиёни Каюмарс буд, истифода менамояд. Худи Каюмарс бошад, аз душмани писари Аҳриман хабар нодошт. Инро ӯ рӯзе аз фариштаи нақор - Суруш, ки бо қиёфаи марди палангинапӯш ба назди вай ҳозир шуда буд, фаҳмид. Мутобиқи нақшаи Аҳриман, ӯ мебоист, пеш аз ҳама, писари Каюмарс - Сиёмаки далеру пурзӯрро аз миён мебардошт ва оқибат ҳамин тавр ҳам мешавад.

Яъне, дар ҷанги шадид, ҳарчанд Сиёмак бо гурзи ҳеш чандин девро ҳалок месозад, вале аз макру ҳиллаи аҳриманбачаи гургсурат беҳабар мемонад: вақте ки Сиёмак гурзро ба сари яке аз ҳарифон фурӯ меоварад, аҳриманбачаи гургсурат бо як ҷаҳиш ба китфи ӯ савор шуда, хангоми зер кардан миёнашро мешиканад. Баъди

галтонидан, бо чанголи сиёҳ синаи Сиёмакро чок карда, ғалабаашро эълон месозад.

Каюмарс баъди шунидани ин хабари шум аз доғи фарзанд месӯзад:

В-аз он пас ба кини Сиёмак шитофт,
Шабу рӯз орому хуфтан наёфт.

Хизматҳои асосии Каюмарс, ки ҳафтсад сол умр дид, барои мардум ин буд:

- шикори чонваронро ёд дод;
- аз сангу чӯб олотҳои гуногун сохта, ба воситаи онҳо шикор карданро омӯхт;
- пӯшоки аз барг сохтаро ба пӯсти паланг иваз намуд;
- ром кардани чонваронро ёд дод;
- дӯшидани шири буз ва модаговро омӯхт;
- бо тавсияи ӯ мардум бо сағи ёбой унс гирифт;

ПОДШОҲИИ ҲУШАНГ

Аз Сиёмак писари ҷасуре боқӣ монда буд, ки Ҳушанг ном дошт. Каюмарс набераашро чун ҷони азиз дӯст медошт, ҳатто ҳама корро бо машварати ӯ ба ҷо меовард.

Рӯзе Каюмарс ба Ҳушанг гуфт:

- Мехоҳам, пеш аз вафот лашкаре сохта, ба кини падарат бо девон бичангам. Солори лашкар туй ва париёну шеру палангон дар ихтиёри туст.

Вақте эшон ба наздикии қароргоҳи девон расидаанд, Ҳушанг аз рӯйи тале бидид, ки девон аз ин ҷанг огаҳӣ ёфта, бо қувваи дучанду сечанд кайҳо омодагӣ дидаанд. Ӯ бобояш Каюмарсро аз ин омодагии девон бохабар сохта, огоҳ кард, ки танҳо бо тадбир метавон онҳоро мағлуб сохт.

- Чӣ гуна тадбир? - пурсид Каюмарс.

- Ҳоло мебинед, - гӯён нисфи лашкарро ба муқобили девон фиристод ва таъкид кард, ки ба ҷанг дароянду бардурӯғ роҳи гурезро пеш гиранд. Худаш бошад, бо қисми дигари лашкар дар паси кӯҳ шинак гирифт.

Девҳо лашкари «гурезон»-ро таъкибқунон аз назди камингоҳи Ҳушанг мегузаштанд, ки ба таъкиби ӯ дучор гардиданд. Лашкари «гуреза» низ ба қафо баргашта девонро ба муҳосира гирифтанд. Ҳушанг бо як ҳамла кушандаи падараш - деви гургсуратро пӯст дарид ва ба хок афканда сар бурид.

Ҳамин тавр, ҷанги пурхатари одамиёну девон бо ғалабаи одамиён ба анҷом расид.

Хизмате, ки Ҳушанг ба мардум кард, ин буд:

- мардумро ба дини ҳақ даъват кард;
- конҳои зару симу оҳан берун овард;
- шаҳри Куфаро бино кард;
- аз дарахтон тахта бибурид ва дари хона бисохт;
- ба замин тухм пошида, ҳосил рӯёнд;
- баҳри обёрӣ ҷўйҳо биканд;
- барои пӯшидан пӯстинҳо (аз рӯбоҳу самуру санҷоб) падида овард;
- сагонро шикор омӯхт;

Ёдовар шудан бамавқест, ки мардум то замони Ҳушанг даргирии оташро намедонистанд. Ва ин сирро ҳам ӯ дарёфт карда буд:

- Рӯзе Ҳушанг бо ҷанде аз ёрон ба шикор мерафт. Баногоҳ ҷашми ӯ ба як чизи дарозу сиёҳи хазанда бархӯрд, ки ду ҷашми сурхи он чун ду ҷашмаи хун буд ва аз даҳонаш дуд ғавворамезад. Он чиз мори бадҳайбатӣ ҳавлангезе буд. Ҳушанг аз фурсат истифода бурда, санги калонеро ба ҷониби он ҳаво дод. Мор дарҳол ба дигар сӯ ҷаҳида, ҷонро халос кард. Ин дам санги калон ба санги хурде бархӯрд ва аз ҳар ду тараф

шарораҳо парида, шуоъ падида омад. Ҳарчанд мор намурд, вале сирри оташ кушода шуд.

Ин маросим ҳар сол, рӯзи муайян такрор мешуд ва оқибат ба ҷашни Сада табдил ёфт.

Муғон Ҳушангро, ки панҷсад сол зистааст, Пешдод хондаанд, ки бесабаб нест.

ПОДШОҲИИ ТАҲМУРАС

Баъди вафоти Ҳушанг ба тахти шоҳӣ писари ӯ Таҳмурас менишинад. Ӯ дар давоми чорсад соли подшоҳӣ корҳои зайлро ба анҷом мерасонад.

- тарошидани пашми гӯсфандро ба одамон ёд медиҳад;

- аз пашм либосворӣ ва аз намад бофтани палосро меомӯзад;

- аз даррандаҳо юз (ҳайвони аз паланг хурдтар) ва сиёҳгӯш (аз чинси гурбаи ёбӣ) ва аз паррандагон боз ва шоҳинро ром карда, дар вақти шикор истифода намудани онҳоро хотирнишон месозад.

- аз тарси ба қатл нарасидан, девҳо ба ӯ навиштанро ёд медиҳанд. Ва Таҳмурас, дар навбати худ, ба дигарон хати румӣ, порсӣ, тозӣ, суғдӣ, чинӣ, паҳлавӣ ва ғайраро ёд медиҳад.

- ба асп нишастану ба он зин кардан ва ба уштур бор ниҳоданро низ Таҳмурас меомӯзад ва ҳоказо.

ПОДШОҲИИ ҶАМШЕД

Дар бобати қаробат ва наздикии Ҷамшед ва Таҳмурас фикру ақидаҳо гуногун мебошанд. Чунончи, агар Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» Ҷамшедро писари Таҳмурас донад, вале мураттиби «Таърихи Табарӣ» Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамӣ менигорад: «Ва аз паси ӯ (Таҳмурас - С.М.) Ҷамшед

буд. Ва гурӯхе гӯянд, ки бародари Таҳмурас буд. Ва гурӯхе гӯянд, ки хеши ӯ буд».

Адиб ва олими энциклопедисти охирҳои асри XIY ва аввалҳои асри ХУ-и Миср Абулаббоси Қашқашангӣ дар асари «Субхулаъшо» («Субҳи тираанг») ба хулосае меояд, ки Наврӯз бори аввал дар замонҳои шоҳаншоҳии Ҷамшед ҷашн гирифта шудааст. Яъне, баъди ҳафт иқлимо ба иттиҳод ҳуд даровардани Ҷамшед ҳама муштоқи дидани ҷамоли зебои ӯ мегарданд. Онгоҳ ӯ рӯзи нахустини фарвардинмоҳ ба аробаи сечарха савор шуда, ба назди омма мебарояд. Мардум аз дидори ӯ шод шуда, он рӯзро Наврӯз меноманд. Ана, аз ҳамаи дам сар карда, мардум ҳар сол Наврӯзро ба шукӯҳи хосса таҷлил менамоянд.

Муҳаммадхусайни Бурҳон низ дар асари «Бурҳони қотеъ» (асри XVII милодӣ) овардааст, ки Ҷамшед вақтҳои аввал Ҷам ном дошт. Маънои Ҷам подшоҳ ва султони бузург аст. Рӯзе Ҷамшед ба саёҳат баромада, ба сарзамини Озарбойҷон мерасад. Он рӯз офтоб ба нуқтаи аввали ҳамаи расида буд. Ӯ ба мутеъон мефармояд, ки тахти зебоеро дар ҷойи баландие гузоранд. Супориш ба ӯ оварда мешавад. Он гаҳ, Ҷамшед тоҷи мунаққаше ба сар ниҳода, бар тахт менишинад. Ҷун офтоб тулӯъ менамояд, шуоъ ва партави офтоб бар он тоҷи тахт меафтад ва дар ғояти равшанӣ шуоъе падид меояд. Азбаски шуоъ дар забони паҳлавӣ шед мебошад, аз ин рӯ, онро ба номи Ҷам афзуданд ва Ҷамшед гуфтанд, яъне, подшоҳи равшан (рӯшан). Мардум он рӯз ҷашне ороستانд ва онро Наврӯз ном ниҳоданд.

Ба ин маънӣ, вақте ки Ҷамшед ба қорҳои нек машғул шуда, кишварро ба ободиву ороштагӣ расонд, номи ӯ дар ҷаҳон овоза шуд. Вале вай дар ҷаҳон беҳамто ва ягона будани хешро хис карда, мағрур шуд. Ҳатто бузургони кишварро гирд овард ва таъкид сохт: «Дар ҷаҳон пурзӯру тавоно ва бузургтар аз ман

подшоҳе нест. Хӯроку пӯшок ва осудагии шумо ҳама аз рӯйи банда ва қудрати ўст. Пас шумо бояд маро Худо хонед ва чаҳонофарин гӯед».

Ин навъ мағрурӣ ва ҳавобаландии Ҷамшед боиси он гардид, ки мардум пайваста аз ӯ рӯ гардонданд. Аз ин ҷост, ки аз ин шӯру шар писари подшоҳи кишвари ҳамсоя Мардос, ки Заҳҳок ном дошту ҳамчун ҷавони сабук, сангдил, бодӣ ва бедодгар машҳур буд, огаҳӣ ёфта, барои забти сарзамини Ҷамшед, ба он ҷо лашкар кашид ва оқибат бо фармони ӯ Ҷамшедро бо арра бурида, ду ним карданд.

Дар давоми 700 соли подшоҳӣ, хидмате, ки Ҷамшед ба мардум кард, асосан, инҳо буданд:

- ба мардум риштатобӣ, матоъбофӣ ва либосдӯзӣ омӯхт;
- андохтани иморат ва сохтани ҳаммомро ёд дод;
- аз оҳан зиреҳ, ҷавшан, кулоҳи мисӣ (хӯд) ва дигар олоти ҷангӣ ихтироъ кард.
- киштирониро оғоз намуд.

КОРНАМОИҶОИ ОРИЁИҶО ДАР РИВОЯТҶО

Тамаддуни ориёӣ ба олам бисёр мардони далеру шучоъ, қаҳрамонони ҷангу меҳнат ва паҳлавонони корзорро офаридааст, ки дар ин хусус қайд кардани номҳои Шераки часур, Деваштич, Сосимеҳр, Ҳуриён, Ғӯрак, Хурзод, Деваштич, Сумбоди Муғ, Козуранҷ ва дигарон айни муддаост. Ба ин қатор метавон номҳои як гурӯҳ занонро низ илова кард, ки Зарринаи сақой, Томириси массагетӣ, Рухшонаи суғдӣ аз он ҷумлаанд. Ва азбаски ин мавзӯи мо дар бобати корнамоиҳои ориёиҳо дар ривоятҳо баҳс мекунад, аз ин рӯ, аз садҳо корнамоиҳо, танҳо 8 корнамоиро интихоб намудем, ки дар бораи онҳо маълумот доштани ҳар як вориси ориёӣ ҳатмист.

КОРНАМОИИ ЗАРРИНА

Муаррихи Юнони қадим Ктесий дар китоби «Таърихи Форс» дар бобати маликаи соҳибчамоли сакоӣ - Заррина қиссаи аҷибе нақл мекунад. Назар ба навиштаҷоти ӯ: «Занҳои сакоӣ ҷанговарони касбӣ буданд, дар майдони ҳарбу зарб аз мардҳо камӣ надоштанд».

Аз рӯи ривоятҳо, Заррина на танҳо зебою соҳибчамол ва оқилаю ҳунарманд, балки дар байни занҳо аввалин ҳоким буд, ки ба мардуми бодиянишин, кӯчӣ ва ҳамсоғон муқимнишинию зироаткориро ёд дод. Маҳз таҳти сарварии ӯ шаҳрҳои зиёд ба миён омаданд, ки Роксанак (шояд Рӯшони имрӯза) аз ҷумлаи онҳост. Шайну шӯхрати Заррина торафт меафзояд. Ҳокими мулки ҳамсоя - Мармари портӣ шефтаи ҳусну ҷамол ва ҳунару маҳорати вай гардида, хостгор мефиристад. Баъди ҳамхонагӣ онҳо мулкҳояшонро муттаҳид месозанд. Аз ин иттифоқ шоҳи Мод ҳасуд бурда, ба мулки сакоӣҳо лашкар мекашад. Заррина дар сафи пеши лашкар истода, дар муҳорибаҳои шадид корнамоӣҳои зиёд нишон медиҳад. Ҳангоми набард, иттифоқо яке аз ҷанговарони душман - Стриангей Зарринаро захмӣ карда, аз асп меафтанад. Он лаҳза, яъне дар вақти аз асп афтидани Заррина Стриангей ҳис мекунад, ки ӯ зан аст ва ба вай мафтун гардида, аз қасди ҷони ӯ рӯ метобад. Сипас вазъияти ҷанг тағйир меёбад. Акнун бартарӣ пурра ба ҷониби сакоӣҳо мегузарад ва онҳо қисми зиёди аскарони модӣ аз ҷумла Стриангейро асир мегиранд. Шавҳари Заррина Мармар мехоҳад сари Стриангейро аз тан чудо созад. Заррина воқеаи пешинаро ба Мармар нақл карда, хоҳиш менамояд, ки Стриангейро озод намояд. Аммо Мармар хоҳишу илтиҷои ӯро напазирад. Онгоҳ, Заррина шавҳарро ба қатл расонида, қисми асирони модӣ, аз ҷумла Стриангейро озод мекунад. Дар охир бошад, байни сакоӣву модӣҳо созишномаи сулҳ баста

мешавад. Даре нагузашта Стриангей ба меҳмони Заррина меояд. Заррина ўро бо фойтуни шоҳона пешвоз мегирад. Чун Стриангей ба духтари шоҳи Мод номзад буд, аз ин рӯ, лаззати чашидани ишқи Заррина ба ӯ муяссар намегардад. Аз ин вачҳ, вай аз дасти ишқи ҷонгудоз ба дод меояд ва роҳи халосиро танҳо дар марғ мебинад. Баъди чанде Заррина низ вафот мекунад. Мардуми сақой хотири дурахшони Зарринаро по дошта, ҳамчун аҳромҳои Миср, мақбараи мӯхташаме бунёд месозанд ва номи Зарринаро бо оби тилло ҳаққоқӣ менамоянд. Мардумони дуру наздик аз зумраи форсҳо, мисриҳо, юнониҳо, румиҳо, чинҳо аз қаҳрамони Зарринаи соҳибҷамол ба вачд омада, дар васфи ӯ ҳар гуна қиссаи ривоятҳо эҷод намудаанд.

КОРНАМОИИ ТОМИРИС

Дар аҳди қадим дар соҳили шимолӣ, шарқӣ ва ғарбии баҳри Арал қабилаҳои умр ба сар мебуданд, ки массагетҳо ном доштанд. Он вақт идораи мамлакатро Томирис ном зани часур, далер ва нотарсу боғайрат, баъди вафоти шавҳараш, ба дӯш гирифта буд.

Боре ташкилдихандаи хонадони подшоҳони ҳахоманиш ва подшоҳи қадими форс Куруш ба назди Томирис элҷӣ фиристод, то омода аст, ўро ба занӣ бигирад. Томирис ҳис кард, ки барои Куруш ӯ не, балки подшоҳии массагетҳо лозим аст ва аз ин ҷиҳат элҷиро қабул накард. Чун Куруш бо роҳи фиреб ба мақсад нарасид, онгоҳ, бо лашкари зиёд ба бинои пул (кӯпрук) ва амандҳо шурӯъ намуд. Томирис аз ин кор воқиф гардида, ба номи Куруш номае навишт, ки чунин мазмун дошт: «Эй подшоҳи мидиҳо, тайёриро ба ҷанг бас кун. Осида бош ва дар мамлақати худ ҳукмронӣ кун. Бигзор, мо мамлақати худро идора намоем. Вале афсӯс, ки ту сулҳро намехоӣ. Пас, ба мо мӯҳлат деҳ, то аз канори дарё ба серӯза роҳ ақиб биравем, он гоҳ ба

сӯйи мо ҳаракат намо. Агар бо мо дар соҳили дарё рӯ ба рӯ шудан хоҳӣ, онгоҳ, баръакси ин кор кун». Куруш пирон ва бузургони форсро даъват кард ва дар ин бобат маслиҳат пурсид. Ҳама ба чунин қарор омаданд, ки ба Томирис бояд имконият дод, то ин ки ба соҳили дарё гузарад ва дар замини худ бо лашкари вай бичанганд. Аммо Крез - подшоҳи собиқи Лидио, ки дар хизмати Куруш буд, ба ин ақида зид баромад ва гуфт: «Эй подшоҳи олам, ба масофаи серӯза роҳ ақиб гаштан ба ту ва лашкари ту хатар дорад. Мабодо шикаст хӯрӣ, мамлакат аз даст меравад. Он гоҳ, овоза хоҳад шуд, ки Куруш аз дасти зане шикаст хӯрд. Ба ақидаи ман, мо бояд аз дарё гузарем. Ту фармон деҳ, то шаробҳо омода созанд ва мо чун аз ҷониби соҳил ақиб гардем, онгоҳ кӯшунҳои малика зи шодӣ шароб нӯшанд ва дар ҳолати мастӣ чангро фаромӯш созанд».

Ин фикри Крез ба Куруш писанд афтод. Ҳангоми чанг сеяки кӯшуни Томирис таҳти сарвари писари ӯ Спаргапис аскарони Курушро шикаст дода, ба хӯрдани таому нӯшидани шаробҳо шурӯъ намуданд. Баъди мадхуш гардидани онҳо кӯшуни асосии Куруш қариб ҳамаи аскарони Томирисро сар зада, Спаргаписро асир гирифтанд. Томирис аз ин воқеа боҳабар гардида, номаи дигар навишт ва аз Куруш хоҳиш кард, ки писари ӯро баргардонад, вагарна қасам ба Офтоб ва савганд ба ҳокими массагетҳо, ки чӣ қадаре ташнай, туро аз хун сер хоҳам кард. Аммо Куруш ба нома эътиборе надод. Пас Томирис бо лашкари боқимонда ба чанг бархост. Дар ин чанги бардавом оқибат Томирис пирӯз шуд. Куруш, ки як рӯз кам сӣ сол подшоҳӣ карда буд, ҳалок гардид. Бо супориши Томирис ҷасади Куруш ёфт шуд ва ӯ сари Курушро ба машки пур аз хун зер кард ва ҳамин тавр, қасами зай шикаста шуд.

КОРНАМОИИ РУХШОНА

Нақши сугдиухтар Рухшона (Роксана, Рахшона, Рухшонак, Равшанак) низ дар таърихи тамаддуни ориёӣ бо ҳарфи заррин сабт ёфтааст. Низомии Ганҷавӣ дар «Искандарнома» мефармояд, ки Доро пеш аз марг аз Искандари Мақдунӣ хоҳиш менамояд, ки духтари ӯ Равшанакро ба занӣ бигирад:

«Ҳамон Равшанакро, ки духти ман аст,
Бад-он нозукӣ дастпукhti ман аст.
Ба ҳамхонии худ кунӣ сарбаланд,
Ки хон гардад аз нозукон арҷманд.
Дили равшан аз Равшанак барматоб,
Ки бо равшанӣ бех бувад офтоб».

Чун Рухшона бо Искандар буд, аз ин рӯ, дар пазирии меҳмонон, сӯҳбатҳои хосса, минҷумла аёну ашрофони мақдунию юнонӣ ширкат меварзид. Ба дигар маъно, ӯ ҳамчун нахустбонуи император ҳаққу ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои зиёде ба дӯш дошт. Баъди вафоти Искандар бо фармони Рухшона кушта шудани Статира (духтари Дорои III, зани дигари Искандар) гувоҳи он аст, ки вай ҳам бо сиёсат даромехтааст.

Таърихи ба дасти Искандар афтодани Рухшона аҷиб аст. Яъне, баҳори соли 327 то мелод Искандар ба кӯҳи касногузари Сугд ҳуҷум карда, баъди задухӯрдҳои зиёд, чанде аз сугдиёнро асир мегирад. Миёни асирон занону духтарон низ буданд, ки якеи онҳо духтари Оксиарт - Рухшона буд. Падари Рухшона баҳри созиши сулҳ базми бошукӯҳе барпо месозад. Дар ин базм духтарон рақсу таронахонӣ мекунанд. Амир Хусрави Дехлавӣ дар яке аз дostonҳои «Хамса» - «Ойинаи Искандарӣ» ба Рухшона ошиқ шудани Искандарро ин тавр тасвир мекунад:

Сикандар ниғаҳ кард чун сӯйи ӯ,
Фурӯ шуд ба наззораи рӯйи ӯ.
Тамошои ӯ диду бех(в)еш гашт,
К-аш аз беш дидан, ҳавас беш гашт.

Ҳарчанд тарафдорони Искандар намехостанд, ки вай Рухшонаро ба занӣ бигирад, зеро чӣ тавр мешавад, ки Дороро шикаст бидиҳиву аммо ба духтари ӯ таслим бигардӣ?

Абдурахмони Чомӣ ин маъниро дар «Хирадномаи Искандарӣ» хеле хуб ифода намудааст:

Сикандар зи Доро чаҳонро гирифт,

Вале духтараш аз вай онро гирифт.

Ҳамин тавр, Искандар ба ҳеҷ маслиҳат гӯш наандоخت, ва шояд таъсири ишқи пок буд, ки Рухшонаро на ин ки каниз намуд, балки ба занӣ гирифт. Аз онҳо писаре ба дунё омад, ки номашро низ пайрави падар Искандар (Александр) гузоштанд. Афсӯс, ки баъди вафоти Искандар байни сарлашқарони ӯ ҷангу низоъ бархост ва оқибат бо фармони Кассандр Рухшона ва писари хурдсоли ӯ Искандар низ ба қатл расиданд.

КОРНАМОИИ ШЕРАК

Полиен ном таърихшиноси Юнони қадим дар китоби «Ҳилаи ҳарбӣ» - корнамоии Шерак ном чӯпони скифро бар зидди подшоҳи ҳахоманишиҳо - Дорои I ба қалам медиҳад, ки ҷолиби диққат аст. Дар он қайд мегардад, ки Доро барои забти кишвар ва халқҳои суғд, скиф ва массагетҳо ба Осиёи Марказӣ ҳуҷуми истилогарона кардааст. Барои ҷимояи ватан ва ҳуҷуми душман Шерак ном чӯпони скиф корнамоии бемислу монанд нишон медиҳад. Вай ба гӯшу бинии бурида, сару рӯйи хуншор, захми корд ва умуман оғуштаи хун ба маскани форсҳо омад ва арз кард, ки сардорони скиф ба вай ҷабру зулми беҳад карда, ба ин ҳол расонидаанд. Ва акнун ӯ тайёр аст, ки кӯшуни Дороро бо роҳи наздик ба бошишгоҳи онҳо бубарад. Форсҳо ба гуфтаҳои Шерак бовар карданд ва ҳафт шабу ҳафт рӯз роҳ гашта, оқибат ба биёбони регзори хушку холии беобу бедарахт

расиданд. Марги беамон бошад, ба замъи набудани обу гизо онхоро ҳар лаҳза таҳдид мекард.

Вақте ки сарлашқари форсҳо теғ қашида, қасди куштани Шерак кард, ӯ нотарсона изҳор намуд:

«Ман хурсандам, ки ба мақсад расидам, зеро ғалаба ба даст овардам. Ман барои он ғалаба кардам, ки зану фарзандон, ҳамватанон ва хонаю кишварамро аз қатлу ғорат, хорию зорӣ, талаю тороҷи шумо наҷот додам».

Ҳарчанд Шераки ватандӯст қаҳрамонона ҷон дод, вале бо ин корнамоӣ ҳаёту мамоти ҳазорҳо душманони халқу ватанро бисӯхт ва мардуми бегуноҳро аз ранҷу ситама ва таҳдиди эшон раҳо сохт. Баъди ин ҳодиса, танҳо як қисми ками кӯшуни Доро аз борони тасодуфан борида ҷон ба саломат бурданду халос. Бо ҳамин, сафари ҷангии Дорои I ба мулки скифҳо бенатиҷа анҷом ёфт.

КОРНАМОИИ СПИТАМЕН

Яке аз корнамоиҳои, ки Искандари Мақдунӣ ва лашқари ӯро дар ташвишу шубҳа андохта буд, қаҳрамонию Спитамени часуру далер мебошад.

Спитамен (Спитамана, Спитомон - соли вафоташ 328 то милод) лашқарқаси машҳури Суғд ба ҳисоб мерафт. Вай соли 329 то милод лашқари бузургу пурқуввате чамъ намуда, барои озод кардани пойтахти давлати Суғд - ш. Мароқанд (Самарқанд), ки ба дасти кӯшунҳои Искандари Мақдунӣ гузашта буд, ҳиссаи босазо гузошт. Искандар аз озод шудани Мароқанд дар шубҳа афтада, барои паҳши шӯриш қувваи нав фиристод. Спитамен аз ин боҳабар гардида, қалъаи шаҳрро ҳамроҳи шӯришгарон ҳолӣ кард. Ҳангоми ба шаҳр наздик омадани душманон аз сари нав ба ҷониби онҳо ҳуҷум оварда, дар як ҷазираи соҳили дарёи Зарафшон эшонро саросар торумор намуд. Искандари

ба таҳлукаафтода сарҳисоби хешро гум карда, ноилоч, бо лашкари боқимонда бори дигар ба Мароқанд хучум овард. Сарбозони Спитамен баъди корнамоиву қаҳрамониҳои зиёд ба зарбаҳои дучанди душман тоб наоварда, ақибнишинӣ карданд. Баъди 8 сол айёми тирамоҳ лашкари Спитамен бори дигар барои озод кардани Мароқанд аз дасти мақдуноҳо кӯшиш ба харч дод. Аммо ҷанг ва қувваҳои нобаробар мачбур сохтанд, ки Спитамен дар биёбон паноҳ барад. Аммо кӯчиёни биёбонӣ ўро асир гирифта, сарашро аз тан ҷудо мекунанд ва ба Искандар месупоранд. Ворисони Спитамен - Сосимеҳр ва Хуриён корнамоии Спитаменро идома дода, аз мақдуноҳо қасос мегиранд.

Ин ҷо зикр кардан бомавқест, ки Спитамен аввалин шахсе буд, ки ба лашкари ба ном мағлубнопазири Искандари Мақдунӣ шикаст дод.

Роҷеъ ба корнамоиҳои ин лашкаркаши намоёни ориёӣ шоир Абдучаббор Қаҳҳорӣ драмаи «Шамшер ва рангинкамон» ва бастакор Толиб Шохидӣ балети «Спитамана»-ро офаридаанд, ки писанди мухлисон гардидаанд.

КОРНАМОИИ ХУРЗОД

Соли 710 сарлашқари араб Қутайба ба Хоразм ҳамла оварда, хост, ки ин сарзаминро забт ва хоразмшоҳиёнро мутеъ гардонад. Шоҳи Хоразм Хурдод аз тарсу воҳима ба таҳлука афтода буд ва бидуни хушомад кардани Қутайба дигар чора надошт. Аммо бародари ӯ Хурзод, ки марди далеру шучоъ буд, мардумро бар ҷанги зидди Қутайба даъват кард.

Аз ин кори Хурзод Хурдод бохабар гардида ба ӯ мегӯяд:

- Хуни беҳуда рехтан чӣ лозим? Беҳтараш сулҳ бандем. Хурзод посух медиҳад:

- Хоҳ сулҳ бандем, хоҳ не, Қутайба хуни моро мерезад. Аз халқаи дор дида, дар майдони разм мурдан авлотар аст.

Ин посухи Хурзод ба хоразмшоҳиён писанд меояд ва онҳо мусаллаҳ гардида, дар мухорибаи аввал лашкари Қутайбаро шикасти саҳт медиҳанд. Ҳатто то даштҳои гирду атрофи шаҳри Бухоро дур месозанд. Баъди ин ходиса обрӯю манзалати Хурдод байни мардум меафзояд ва халқ талаб мекунад, ки тоҷи бародараш ба сари ӯ гузошта шавад. Вале Хурзод ба омма рӯ оварда мегуяд:

- Ман на ин ки барои тоҷу тахт, балки барои озодӣ ва дифои Ватани азиз ҷангидам ва дар оянда низ хоҳам ҷангид.

Аммо ҷосусон Хурдодро аз роҳ бароварда, посухи бародарашро ба таври дигар маънидод намуданд: «Хурзод мехоҳад туро аз тахту тоҷ маҳрум созад. Чорае бин, вагарна нобуд мегардӣ!»

Он гоҳ Хурдод, ноилоҷ, ба номи Қутайба нома навишт ва ӯро ба забт кардани Хоразм даъват намуд. Қутайба аз мазмуни нома шод шуда, ин хоҳиши Хурдодро ба ҷо овард. Хурзод ин ҷанги бемаънӣ ва ногуворро интизор набуд ва дар натиҷаи ҳамлаи ногаҳонии душман шикаст хӯрд. Худаш асир гардид.

Қутайба дар назди омма ба лашкаркаши бузург (Хурзод) хитоб кард:

- Туро на ман, балки бародарат Хурдод хоҳад кушт ва инак аз ин пас ихтиёри ту дар дасти ӯст! Хурдод ба Хурзод гуфт:

- Агар ту палид ба гапи ман гӯш меандохтӣ, он гоҳ ин бало ба сарат намеомад. Ҳоло ман туро пора - пора хоҳам кард.

Хурзод нотарсона ҷавоб дод:

- Палид туйӣ, на ман! Имрӯз ту маро мекушӣ, фардо Қутайба туро хоҳад кушт!

Ин замон Хурзод бо тамоми қувва худро аз дасти сарбозони Қутайба раҳо карда, пеш чахид ва аз девори қалъа худро ба зер афканд.

Ҳарчанд Хурзод қахрамонона ҳалок шуд, вале пешгӯии вай амалӣ гардид: Баъди чанд муддат Қутайба Хурдро ба қатл расонд.

Ҳарчанд аз он вақт то имрӯз беш аз ҳазору сесад сол гузашта бошад ҳам, аммо корнамоиҳои Хурзод аз ёди мардум, бахус хоразмиён фаромӯш нахоҳад шуд.

КОРНАМОИИ ҒҮРАК

Тақрибан як ҳазору дусад панҷоҳ сол пеш аз ин истилогарони араб Хоразму Бухороро забт карда, барои ишғол намудани пойтахти Суғд шаҳри Самарқанд омодагӣ мебинанд. Ҳокими Суғд - Тархун аз ҳамлаҳои ногаҳонии арабҳо дар ҳарос афтада, бе маслиҳату машварати пирон ва бузургони кишвар ба шартномаи таслимшавӣ имзо мегузорад.

Мардуми Суғд аз ин кори хоинонаи Тархун ба ҳашму ғазаб афтада, ўро ҳамчун ватанфурӯш саҳт мазаммат мекунанд ва соли 710 оқибат ба қатл мерасонанд.

Онҳо ба сари давлат Ғурак ном фарди часуру далерро ҳоким интиҳоб менамоянд.

Қутайба ибни Муслим барои пурзӯру пурқувват намудани лашкари хеш сарбозони хоразмӣ ва суғдиро ҳамроҳ месозад. Аз ин ҷиҳат, Ғурак афсӯс меҳӯрад:

- Агар мо бо бародаронамон неву балки бо арабҳо меҷангидем, онгоҳ, кайҳо голиб меомадем. Вале сад афсӯс!

Дар ҷанги ҳамдигар бисёр сарбозон талаф меёбанд. Бади кор дар он буд, ки лашкари Қутайба мекушт, месӯхт, мегирифт, мебурд...

Боре Ғурак ба сӯйи Қутайба хитоб кард:

- Ту моро бо дасти бародарон ва ҳамватанон мекушӣ. Агар пурзӯр бошӣ, бар зидди мо танҳо арабҳоро фирист!

Қутайба посух дод:

- Ман интиқоми Тархунро, ки тарафдори мо буд, хоҳам гирифт.

Ғӯрак аз рехтани хуни мардум ор карда, ба шартномаи сулҳ имзо мегузорад. Барои ин кор Қутайба ўро чун ҳокими Суғд эътироф мекунад. Аммо мефармояд, ки аз Самарқанд хориҷ гардад. Ғӯрак берун аз шаҳр низ ором намеистад, балки қувва ҷамъ карда, борҳо бар зидди арабҳо бармехезад.

Қутайба соли 715 ба қатл мерасад. Баъди ин воқеа Ғӯрак ба Самарқанд баргашта, то соли 738 дар Суғд ҳокимият меронад. Баъди вафоти ӯ писараш Тургар ҳокими Суғд эълон мегардад.

КОРНАМОИИ ДЕВАШТИЧ

Дар бораи корнамоиҳои Деваштич (Деваштич) (ваф.с.722), ҳамчун яке аз пешвоёни шӯриши суғдиён бар зидди хилофати араб дар солҳои 720-722, ҳуҷҷатҳои Қалъаи Муғ ахбороти зиёде медиҳанд. Бино ба навиштаҷоти ривоятҳои арабҳо аз Деваштич хавфи калон доштанд. Солҳои 719-722 мардуми Суғд бар зидди арабҳо исён бардоштанд. Дар натиҷа, ҷанги нобаробари суғдиён бо арабҳо сар шуд.

Боре Деваштич ба сӯйи арабҳо бонг зад:

- Агар шумо аз кишвари мо наравед, мо шаҳри рустохоро тарк месозем ва шумо, бешубҳа, аз ғояти гуруснагӣ хоҳед мурд!

Чун сарбозони Деваштич кам буданд, ба сӯйи Самарқанд ва аз он ҷо ба Панҷакент ақибнишинӣ карданд. Баъди он ки арабҳо Шаҳристонро оташ заданд, Деваштич бо сарбозони боқимонда бо роҳи Киштут, Мадм, Қум ва ағбаи Шаҳристон ҷониби

Хучандро пеш гирифт. Дар ҳар ҷо Деваштиҷро сарбозони араб бо сарвари Мусаййаб таъкиб мекарданд. Вақте ки суғдиён дар қалъаи Қум камин гирифтанд, дигар фармондеҳи араб - Сулаймон бо сарбозонаш қалъаро муҳосира намуд. Деваштиҷ бо мақсади бас кардани оташи ҷанг ба сулҳ розигӣ дод. Сулаймон Деваштиҷро ба Кеш, ба назди сарлашкар Ал-Ҳарошӣ фиристод. Ал-Ҳарошӣ бо мақсади тарсонидани мардуми бечораву бенавои Суғд Деваштиҷро соли 722 ба дор овехт ва сарашро ба шоҳи Ироқ фиристод. Дар гӯшаи дигар бошад, мардуми Суғд бо сарвари қаҳрамонписари дигари суғдӣ - Козуранҷ бар зидди арабҳо исёну ошӯб бардошта буданд.

Хулоса, тавре ки аён гардид, қаҳрамонони номбурда барои озодӣ, истиклол, шараф ва номуси халқи худ ва Ватани худ мубориза бурда, ҷонбозиҳо намудаанд. Донистани ин корнамоиҳо, чун мероси гаронбаҳо, барои ҳар яки мо, пайравон, шогирдон, фарзандон ва набераву аберағони мо ҳам фарз ва ҳам суннат аст.

Вале афсӯс, ки тавассути як дастури хурд натавонистем корнамоиҳои мардони майдони ориёиро пурра таҷассум намоем. Амир Хусрави Деҳлавӣ фармуда:

Бузургон, ки буданд донои роз,
Ҳадиси нуҳуфта нагуфтанд боз.

Ба ин маънӣ, ҳадисҳои ногуфта хеле ва хеле зиёданд. Ва агар ҳар фарди оқил дар омӯзиши мероси наомӯхтаи халқи хеш, минҷумла ориёӣ, камари ҳиммат бубандад, гумон мекунам, ҳазинаи тиллоии маърифати мардум боз ҳам афзоиш ва густариш меёбад.

АДАБИЁТ:

1. Гафуров Б.Ф. Точикон. Китоби 1: Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна.- Душанбе: Ирфон,1983.
2. Гафуров Б.Ф. Точикон. Китоби 2: Охирҳои асри миёна ва давраи нав.- Душанбе: Ирфон, 1985.
3. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века / Пигулевская Н.Е., Якубовский А.Ю., Петрушевский И.П. и др. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1958.
4. Маҳкамов С. Асри ҳештаншиносӣ ва механпарасти // Адаб.- 1999.- № 3.
5. Маҳкамов С. Эҳёи миллат (соати тарбиявӣ) // Маърифат.- 1999.-№ 5-6.
6. Маҳкамов С., Темирова Х., Давлатов А. Аҷдодони мо.- Душанбе: Деваштич, 2005.
7. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз давраи қадим то асри XIII): Кит. 1 (2).- Душанбе: Маориф, 1989.
8. Ориёҳо кистанд ва ватани онҳо кучост? (Тахияи Қ. Расулиён).- Душанбе: Паёми ошно, 2004.
9. Пьянков И.В. Средняя Азия в известиях историка Ктесия.- Душанбе, 1975.
10. Пьянков И.В. Осиёи Миёна дар номаҳои бостон.- Душанбе: Ирфон, 1991.
11. Раҳмонов Э.Ш. Густариши давлатдорӣ ва тамаддуни ориёӣ дар аҳди Ҳахоманишиён // Пайванд (Номаи Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон), давраи ҷадид, шумораи ҳафтум.
12. Раҳмонов Э.Ш. Точикон дар оинаи таърих. Китоби 1: Аз Ориён то Сомониён. - Лондон,1999.
13. Чамшедов П. Пешдодиён то Сомониён.- Душанбе, 1999.
14. Шарофзода Р. Ориёҳо.- Душанбе: ТФД «Истикбол», 2005.

15. Юсупов З. Точикон дар фарҳанги ориёӣ. Ҳафтавори «Баҳори Аҷам».- № 6-7.- сентябри с. 1999.
16. Юсуфшоҳи Яъқубшоҳ. Точикон.- Душанбе: Матбааи АИ Тоҷикистон,1994.
17. Яъқубов Ю. Таърихи қадими халқи тоҷик.- Алмаато: Атамура, 2000.

МУНДАРИҶА

Ба ҷойи муқаддима	3
Ориё чист?	4
Ҳаёти тӯдагӣ	5
Хунокии саҳт	7
Давлатдорӣ тоҷикон	8
Пешдодиён	8
Каёниён	9
Ҳахоманишиён	10
Аҷдодони қадимаи мо	10
Подшоҳии Каюмарс ва хизматҳои ӯ	14
Подшоҳии Ҳушанг	16
Подшоҳии Тахмурас	18
Подшоҳии Ҷамшед	18
Корнамоҳои ориёӣҳо дар ривоятҳо	20
Корнамои Заррина	21
Корнамои Томирис	22
Корнамои Рухшона	24
Корнамои Шерак	25
Корнамои Спитамен	26
Корнамои Хурзод	27
Корнамои Ғурак	29
Корнамои Деваштич	30
Хулоса	31
Адабиёт	32

Сайфуллоҳ Маҳкамов

ОРИЁИҲО
ВА ҚОРНАМОИҲОИ ОНҲО

Муҳаррир: Н. Сайфиев
Саҳифабанд: Р. Назархудоева
Мусахҳеҳ: Н. Маҳкамова

Ба чоп 17.01.2006 тахвил шуд.
Қоғаз ва чопи офсет. Андозаи 60x84 1/16.
Қузьи чопӣ 3.0. Адади нашр 500 нусха.

Матбааи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон
ш. Душанбе, кӯчаи Лохутӣ 6, гузаргоҳи 1.